

DARIA JANOWIEC
Uniwersytet Jagielloński

STOSUNEK ROSYJSKIEGO PRAWOSŁAWIA DO ZAGADNIENIA KULTURY MASOWEJ

THE ATTITUDE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH TO AN ISSUE OF MASS CULTURE

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony jest zagadnieniu kultury masowej w perspektywie Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Problem ten rozpatrywany jest przez autorkę w ramach oficjalnych dokumentów, ale także wystąpień hierarchów oraz myślicieli prawosławnych. Ukazane zostaje stanowisko Patriarchatu Moskiewskiego w odniesieniu do wpływu kultury masowej na współczesne społeczeństwo ze szczególnym uwzględnieniem przestrzeni kultury rosyjskiej. Przedstawiona jest także ocena możliwości korelacji zjawiska *mass culture* oraz kultury i tradycji prawosławnej.

Summary

In this article the authores presents the attitude of the Russian Orthodox Church towards the problem of mass culture based on the statements of various Orthodox representatives. Authoress analyzed views of liberal and conservative circles as well as official position of Moscow Patriarchate regarding to the issue of mass culture and it's influence on the present Russian Orthodox culture.

Słowa kluczowe: kultura masowa, kultura rosyjska, Rosyjska Cerkiew Prawosławna
Keywords: mass culture, the Russian culture, the Russian Orthodox Church

Kultura masowa związana jest z pojawieniem się społeczeństwa industrialnego oraz środków masowego przekazu, w tym: prasy, radia, telewizji, a obecnie Internetu. Men-

talnie nieprzygotowane na ten krok masy społeczne zostały włączone do kultury, stając się jej konsumentami. Odbiorców kultury masowej łączy podobieństwo zainteresowań i potrzeb. Kultura tego typu tworzona jest przez wyspecjalizowane instytucje i upowszechniana za pomocą profesjonalnego systemu dystrybucji. W wyniku procesu homogenizacji przestaje mieć zastosowanie zasada hierarchicznej gradacji, a zestawione zostają ze sobą wytwory o niejednakowej wartości formalnej czy też poziomie artystycznym. Jak podkreślają badacze, do cech kultury masowej należą, obok wymienionego wyżej procesu homogenizacji, także nietradycjonalizm (związany bądź z całkowitym odżegnaniami się od tradycji kulturowej danego narodu, bądź też jej wykorzystaniem w sposób komercyjny), antyelitarny charakter tej kultury oraz jej masowa produkcja¹.

W literaturze odnaleźć można różne interpretacje analizowanego fenomenu. Antonina Kłoskowska zdefiniowała ją w sposób następujący: kultura masowa jest to zjawisko współczesnego przekazywania wielkim masom odbiorców identycznych lub analogicznych treści płynących z nielicznych źródeł². Bernard Rosenberg oraz Dawid White w zbiorze tekstów *Mass culture* interpretowali ją jako uproszczoną imitację kultury wyższej i ludowej, poddanej prawom rynku i wymagającej reklamy. Odbiorca jest jedynie biernym uczestnikiem procesu tworzenia, który opiera się na zamianie jakości w ilość, a także przemianie dzieła kultury w towar. Dwight Macdonald podkreślił, że terminu tego używa się wymiennie z terminem „kultura popularna”, jednak w jego przekonaniu ujęcie takie jest niewłaściwe ze względu na fakt, iż kultura masowa jest rodzajem produktu wytworzonego wyłącznie i bezpośrednio po to, aby zaspokoić potrzeby masowej konsumpcji³. Rosyjski kulturoznawca Kirył Razłogow podkreślił, że:

Kultura masowa⁴ może być określona jako kulturowa produkcja tworzona i kolportowana przez profesjonalistów z założeniem użycia jej w oparciu o komercyjną podstawę w odniesieniu do szerokich mas społecznych bez względu na ich położenie społeczne, płeć, wiek oraz narodowość⁵.

Zagadnienie kultury masowej interesuje badaczy ze względu na fakt, że jak zauważył Wojciech Burszta, kultura tego typu ma bardzo duży wpływ na człowieka⁶. Zdaniem rosyjskiego kulturoznawcy Aleksego Radugina ma ona za zadanie nie zapewnienie rozrywki i zmniejszenie stresu odbiorcy, ale uczynienie z niego biernego konsumenta wytworów, który przyjmuje je w sposób pasywny i absolutnie bezkrytyczny⁷. Wpływ kultury masowej na formowanie się osobowości i światopoglądu

¹ D. McQuail, *Mass Communication Theory. An Introduction*, London 1994, s. 65.

² A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa 2005, s. 87.

³ D. Macdonald, *A Theory of Mass culture*, „Diogenes” 1953, No 1, s. 1.

⁴ Jeżeli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia są mojego autorstwa – D. J.

⁵ К. Разлоггов, *Глобальная или массовая*, „Киноведческие записки” 2000, № 45, s. 6.

⁶ W. Burszta, *Kultura popularna jako wspólnota uczuciowa*, „Kultura Popularna” 2002, nr 0, s. 11–18.

⁷ А. Радугин, *Культурология*, Москва 2001, s. 86.

współczesnego człowieka nie mógł pozostać niezauważony także przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną.

Analizowany w niniejszym artykule problem stanowi przedmiot żywego zainteresowania rosyjskiego prawosławia. W poniższym artykule przedstawiona zostanie interpretacja pojęcia „mass culture” ukazana z perspektywy hierarchów Patriarchatu Moskiewskiego, przedstawicieli prawosławnych środowisk konserwatywnych, a także prawosławnych środowisk twórczych.

Wśród dostojników Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej zajmujących się tematyką kultury masowej należy wymienić przede wszystkim patriarchów Aleksego II oraz Cyryla I, przy czym to w nauczaniu tego drugiego zagadnienie kultury masowej stało się tematem szczególnie ważnym i często komentowanym. Patriarcha Cyryl I, pełniąc jeszcze obowiązki przewodniczącego Departamentu Spraw Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego, niejednokrotnie występował z krytyką skierowaną pod adresem kultury masowej. Ówczesny metropolita smoleński i kaliningradzki podkreślił, że w jego przekonaniu kulturą nazwać można tylko tę kulturę, która związana jest z moralnością, dzięki czemu zachowuje ona odpowiednio wysoki poziom. Metropolita zaznaczył, że ogólny niski poziom kultury masowej wynika z nadinterpretacji terminu „wolność”, który wykorzystywany jest do nieograniczonego szerzenia negatywnych postaw moralnych i etycznych⁸, co w konsekwencji prowadzi do degradacji kultury. W jego przekonaniu kultura masowa jest dla człowieka pokusą. Propaguje fałszywe przekonanie, że może on bez jakichkolwiek konsekwencji odejść od Prawdy, zrezygnować z duchowego rozwoju, doskonalenia moralnego oraz realizacji twórczego potencjału, jaki założony jest w każdym człowieku. Pograżając człowieka w grzechu, kultura masowa nieuchronnie prowadzi ludzkość do upadku⁹. Współczesny człowiek, wychowywany przez kulturę masową, przyjmuje za podstawę swojego działania idee moralnego relatywizmu, która stała się jednym z głównych haseł masowej pseudo-kultury, jak określił ją patriarcha¹⁰. Przyjęcie takiej perspektywy powoduje, że przykazania Boże i głoszone przez Pismo Święte prawdy moralne przestają mieć jakiegokolwiek znaczenie. Podając definicję kultury masowej, patriarcha podkreślił, że termin ten odnosi się do kultury rozpowszechnianej przez środki masowego przekazu, która jest z nimi związana w sposób organiczny, tak, iż nie można mówić o jej zjawiskach w oderwaniu od mediów¹¹. Nośnikiem kultury masowej są właśnie media. Patriarcha Cyryl rozpatruje ich aktywność w kontekście władzy, jaką sprawują nad

⁸ Кирилл I, *Митрополит Смоленский Кирилл выступает за повышение уровня массовой культуры*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/260011.html> (dostęp: 10.04.2014).

⁹ Кирилл I, *Нагорная проповедь. Основные положения христианской этики: два пути в жизни* [w:] *Слово пастыря. Бог и человек. История спасения*, Москва 2009, s. 177.

¹⁰ Кирилл I, *Нагорная проповедь. Соотношение Ветхого и Нового Завета* [w:] *Слово пастыря. Бог и человек. История спасения*, Москва 2009, s. 152.

¹¹ Кирилл I, *Интервью Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла украинским тележурналистам*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1223635.html> (dostęp: 10.04.2014).

ludzkimi umysłami karmionymi przez stereotypowe spojrzenie na rzeczywistość. Media kreują określone postawy życiowe, wartości, autorytety, przyczyniając się, w zależności od reprezentowanych przez nie zasad, do umocnienia moralności, poziomu kultury, przywiązania do tradycji religijnej bądź też do etycznej degeneracji szerokich mas swoich odbiorców¹². Kultura masowa sprowadziła życie człowieka do poziomu gry, w której ktoś inny za niego wyznacza zasady. Tym innym nie jest jednakże Bóg. Życie i śmierć stopiły się w jedno. Masowa kultura zamienia śmierć w widowisko, które staje się rodzajem rozrywki. Następuje całkowita utrata perspektywy eschatologicznej, tak istotnej dla kultury prawosławnej. Człowiek pozbawiony tej perspektywy boi się śmierci, a jednocześnie jej ciągła obecność w wytworach kultury masowej powoduje, iż staje się ona dla niego zupełnie obojętną¹³. Cywilizacja powstała w oparciu o kulturę masową jest, zdaniem Cyryla I, cywilizacją śmierci, która skazana będzie na zagładę¹⁴. Zdanie to podziela Władimir Wigiljański, który podkreślił, że kultura masowa odrzuca wszystko to, co składa się na pojęcie człowieka, na jego interpretację jako tego, który stworzony został na obraz i podobieństwo Boże. Odrzucone zostaje wszystko, co wiąże człowieka z Bogiem¹⁵. Kultura masowa zawładnęła świadomością milionów ludzi na całym świecie, stanowiąc pole do rozprzestrzeniania idei świata bez grzechu, całkowitego wyparcia tego pojęcia ze słownika współczesnego człowieka¹⁶. Kultura masowa, jak podkreślił Cyryl I, uczy człowieka, że wartościowe są jedynie rzeczy nowatorskie; tradycja, w tym również ta religijna, traci na znaczeniu¹⁷. Współczesne społeczeństwo to społeczeństwo konsumpcyjne, które za główny cel stawia sobie zaspokojenie najniższych instynktów. Wypełnienie tego dążenia możliwe jest dzięki odżegnaniu się od Prawdy Bożej. W ten sposób poprzez kulturę masową propagowana jest postawa, która zakłada, że w centrum świata stoi człowiek, będący miarą Prawdy (ros. *istina*)¹⁸. Człowiekowi wydaje się, że może żyć tylko i wyłącznie według własnych zasad i taką właśnie postawę

¹² Кирилл I, *Искушение Христа в пустыне* [w:] *Слово пастыря. Бог и человек. История спасения*, Москва 2009, s. 122–123.

¹³ Кирилл I, *Проповедь Святейшего патриарха Кирилла в праздник Успения Пресвятой богородицы в успенском соборе Кремля*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3192774.html> (dostęp: 10.04.2014).

¹⁴ Кирилл I, *Сила нации в силе духа* [w:] *Быть верным Богу. Книга бесед со Святейшим патриархом Кириллом*, Минск 2009, s. 185.

¹⁵ В. Вигилянский, *Никто сегодня не может обвинить Русскую Православную Церковь в изоляционизме и закрытости*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/417958.html> (dostęp: 10.04.2014).

¹⁶ Кирилл I, *В современном мире, отказывающемся от Бога, исчезает понятие греха*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3026946.html> (dostęp: 10.04.2014).

¹⁷ Кирилл I, *О целях, принципах и критике предмета Основы православной культуры*, <http://geno.ru/article/3729/> (dostęp: 10.04.2014).

¹⁸ Кирилл I, *О философии отсутствия абсолютной правды сегодняшнего общества потребления*, <http://rugraz.net/index.php/ru/zitate/1696-patriarh-kirill-o-filosofii-otsustsvija-absolutnoj-pravdi-segodnjashnego-obschestva-potreblenija> (dostęp: 10.04.2014).

propaguje ten typ kultury¹⁹. Stanowi ona pewien surogat światopoglądu, który nie ma przed sobą przyszłości. Nieuchronnym efektem jej oddziaływania będzie duchowa pustka jej odbiorców, wynikająca z braku zakorzenienia w tych wartościach, które od wieków towarzyszyły rozwojowi ludzkości. „Mass culture” stara się narzucić człowiekowi autorytety. Osoby znajdujące się pod jej wpływem, jak podkreśla patriarcha Cyryl, często kierują się w życiu zasadą, że należy zaspokajać swoje najniższe instynkty, przez co wywierają one bardzo negatywny wpływ na rozumienie tego, co jest dobre, a co złe²⁰. Kultura masowa nie odwołuje się do ludzkiego rozumu czy też inteligencji, ale jedynie do instynktów, dlatego też sprzeciwianie się jej oddziaływaniu jest szczególnie trudne²¹. Wpływ, jaki wywiera ona na młode pokolenie, powoduje, że młodzież jest tą częścią społeczeństwa, która potrzebuje szczególnej opieki ze strony Cerkwi, podejmującej działania mogące zneutralizować wpływ negatywnych wzorców propagowanych przez środki masowej informacji²². Patriarcha Cyryl znajduje nadzieję na zmianę tej sytuacji dzięki powrotowi do chrześcijaństwa. Religijny światopogląd może stać się realną alternatywą dla współczesnej kultury, niosąc ze sobą Prawdę o człowieku²³.

Wydaje się, że wizja kultury masowej kreślona przez obecnego patriarchę ma wydźwięk negatywny. Jednakże zdaniem Lwa Szaposznikowa, w wypowiedziach patriarchy Cyryla wyraźnie dostrzec można ścisły związek między rozwojem kultury i rozwojem człowieka. Badacz podkreśla, że w myśli Cyryla I łączą się dwie tendencje interpretacji zjawisk kulturowych. Jedna z nich pokazuje pozytywną rolę kultury w formowaniu się życia duchowego człowieka. Druga wskazuje na powodowaną przez kulturę negację tych wartości, które przyczyniają się do rozwoju ludzkości w sensie jej zbliżania się do Boga²⁴. Podobną tendencję możemy zauważyć także w patriarchalnej wizji zjawiska kultury masowej. Ocena tego zjawiska, jakiej dokonuje patriarcha, nie jest pozbawiona pozytywnych aspektów. Głowa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wierzy, że kultura masowa może mieć pozytywny wpływ na ludzi, który związany będzie między innymi z przekazywaniem przez nią chrześcijańskich wartości. Wprowadzenie takiej zasady mogłoby zaowocować tym, że stanowisko Cerkwi również stałoby się częścią kultury masowej, przydając jej ostatniej pozytywnego charakteru²⁵.

¹⁹ Кирилл I, *Грех начинается с малого – с пустых слов, с праздного времяпровождения, с любования властью. Слово Святейшего Патриарха Кирилла в среду первой седмицы великого поста*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1425033.html> (dostęp: 10.04.2014).

²⁰ Кирилл I, *Слово на вручении архиерейского жезла Преосвященному Игнатию (Тарасову), епископу Костомукискому и Кемскому*, patriarchia.ru (dostęp: 10.04.2014).

²¹ Кирилл I, *Сила нации в силе духа*, s. 182–185.

²² Кирилл I, *Придет ли молодежь в Церковь [w:] Быть верным Богу...*, s. 489.

²³ Кирилл I, *Религиозное воспитание в эпоху постмодерна [w:] Быть верным Богу...*, s. 211.

²⁴ А. Шапошников, *Богословие культуры Патриарха Московского и всея Руси Кирилла (Гундяева)*, „Вече. Журнал русской философии и культуры” 2009, № 20, s. 54.

²⁵ Кирилл I, *Интервью Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла украинским тележурналистам*.

Zdaniem patriarchy kultura masowa ma do spełnienia określoną misję, jaką jest pełnienie funkcji wychowawczej w odniesieniu do społeczeństwa. Patriarcha podkreślił, że:

Współczesne społeczeństwo potrzebuje takiej kultury, która pomogłaby ludziom przezwyciężyć ich słabości i pociąg do zła²⁶.

Jedyną prawdziwą kulturą jest, jak powiedziane zostało wyżej, ta kultura, która związana jest z moralnością. Dlatego też szansą na poprawę statusu kultury masowej jest propagowanie przez nią chrześcijańskich wartości etycznych i moralnych²⁷.

Problematyka kultury masowej znalazła swoje odzwierciedlenie także w nauczaniu patriarchy Aleksego II, który zwrócił uwagę na fakt, że szczególnie narażone na negatywne efekty działania kultury masowej są środowiska młodzieżowe, od których zależy przyszłość narodu. Jest to istotne ze względu na fakt, że, jego zdaniem, kultura masowa oferuje człowiekowi jedynie surogaty idei, które dalekie są od prawd głoszonych przez chrześcijaństwo. Taka tendencja powoduje, że dzięki kulturze masowej coraz bardziej rozrasta się przestrzeń dla działalności różnego typu sekt i związków nieformalnych. Zminimalizowanie negatywnych skutków odejścia kultury masowej od chrześcijańskiej moralności jest jednym z zadań, jakie powinna realizować Rosyjska Cerkiew Prawosławna²⁸. Cerkiew ma obowiązek podjęcia działań na rzecz takiego wychowania dzieci i młodzieży, które pozwoli im w sposób świadomy odbierać wytwory kultury masowej, oceniać je krytycznie i nie ulegać wpływom negatywnych postaw propagowanych przez ten typ kultury²⁹. Stanowisko swojego poprzednika podtrzymuje także obecny patriarcha³⁰. Patriarcha Aleksey II skonstatował, że pozytywne efekty w wychowaniu młodzieży i dzieci osiągnąć można tylko w przypadku, kiedy Cerkiew zajmie się także wychowaniem dorosłych poprzez uświadamianie im, jaki wpływ na ich życie wywiera kultura masowa³¹. Doprowadziła ona do degradacji pojęcia grzechu, który stał się obecnie synonimem czegoś zakazanego i jednocześnie niezwykle atrakcyjnego. Popołniający grzech człowiek zamiast potępienia spotyka się z podziwem i określany jest mianem osoby niezwykle śmiałej i niezależnej³². Kreowanie takich bohaterów wywiera nega-

²⁶ Кирилл I, *Митрополит Кирилл выступает за повышение уровня массовой культуры*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Алексий II, *Доклад на Архиерейском Соборе 2000 года*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/421863.html> (dostęp: 10.04.2014).

²⁹ Алексий II, *Обращение к клиру, Приходским советам храмов Москвы, наместникам и настоятелям ставропигиальных монастырей на Епархиальном собрании 2007 года*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/356093.html> (dostęp: 10.04.2014).

³⁰ Кирилл I, *Религиозное воспитание в эпоху постмодерна. Выступление на XV Рождественских чтениях*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/189897.html> (dostęp: 10.04.2014).

³¹ Алексий II, *Из выступления на Епархиальном собрании Москвы 21 декабря 1995 года*, <http://www.magister.msk.ru/library/Alexy/alex202.htm> (dostęp: 10.04.2014).

³² Алексий II, *Грех – смертельное заболевание*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/123896.html> (dostęp: 10.04.2014).

tywny wpływ zarówno na dzieci, jak i dorosłych, a zadaniem Cerkwi jest przełamanie takiego podejścia.

Innym przedstawicielem Patriarchatu Moskiewskiego wypowiadającym się na temat kultury masowej jest metropolita wołokołamski Ilarion (Alfiejew), obecny przewodniczący Departamentu Spraw Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego, który podkreślił, że zagadnienie kultury masowej dotyczy nie tylko społeczeństwa jako całości bądź też pojedynczego człowieka; jest to problem, który w bardzo dużym stopniu wpływa na relację wewnątrz rodziny oraz rozwój tej podstawowej komórki społecznej, wpływając tym samym na przyszłość całego narodu. Jego interpretacja częściowo zbieżna jest z nauczaniem patriarchy Cyryla I i reprezentuje ten sam sposób pojmowania misji Cerkwi w kształtowaniu się świadomości kulturowej współczesnych Rosjan. Metropolita Ilarion zwraca uwagę na fakt, że w wyniku negatywnego oddziaływania kultury masowej całe narody skazane są na przekształcenie się w ujednoliconą masę konsumentów. Proces ten jest efektem obniżenia poziomu kultury, która wykorzystując stereotypy oraz określone trendy, kreuje rodzaj świadomości, który negatywnie odnosi się zarówno do instytucji rodziny, jak i wartości duchowych³³. U podstaw kultury masowej leży narzucający odbiorcom kult sukcesu i niczym nieograniczonej przyjemności, który powoduje, że człowiek staje się egoistą, dla którego nie liczy się nic poza jego własnym interesem³⁴. W spojrzeniu takim nie ma miejsca na kreowanie ideału życia rodzinnego. Metropolita podkreśla, że kultura masowa nie jest zjawiskiem jednorodnym i także w niej propagowane mogą być pozytywne ideały moralne i religijne, jednakże ich obecność w przestrzeni tejże kultury jest znacznie rzadsza niż postaw sprzecznych z wartościami chrześcijańskimi³⁵. Przewodniczący Departamentu Spraw Zagranicznych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej konstatuje, że kultura masowa tworzy nowy typ myślenia, w którym nie ma miejsca dla rodziny, któremu obce są prawdziwe wartości duchowe³⁶.

Przedstawiciele Patriarchatu Moskiewskiego zwrócili także uwagę na źródła kultury masowej. Metropolita kałuski Kliment (Kapalin) zauważył, że współczesna kultura masowa swoją pozycję w społeczeństwie rosyjskim zawdzięcza sytuacji, jaka wytworzyła się w Rosji po upadku ZSRR. Jak podkreślił, w latach dziewięćdziesiątych XX w. miało miejsce aktywne przenikanie idei kultury masowej do świadomości Rosjan, głównie za pomocą mediów. Przejawiło się to w zmianie dotychczasowego sposobu życia oraz zwróceniu się w stronę propagowanych na Zachodzie ideałów: bierzcie z życia jak najwięcej. Ekspansja takiego podejścia spowodowała, że tradycyjne wartości kultury, wynikające z jej związków z prawosławiem, nie tylko straciły

³³ Иларион (Алфеев), *Семья, христианство, общество: православный взгляд*.

³⁴ Иларион (Алфеев), *Нам противостоит сильный и лукавый противник*, <http://www.pravoslavie.ru/smi/46507.htm> (dostęp: 10.04.2014).

³⁵ Иларион (Алфеев), *Корни культуры уходят в религиозный опыт человечества*, <http://www.1612god.ru/mpublic/800.html> (dostęp: 10.04.2014).

³⁶ Иларион (Алфеев), *Семья, христианство, общество...*

na znaczeniu, lecz zaczęły także być odbierane jako coś niewłaściwego. W taki sposób doszło do stworzenia nowej kultury masowej, dalekiej od tradycji kultury rosyjskiej³⁷. Kultura ta, jak podkreślił metropolita, nie jest dziełem twórców, ale menadżerów, którzy starają się za wszelką cenę sprzedać określony produkt³⁸, próbując wmówić odbiorcom, że każdy z nich może zostać supermanem – ucieleśnieniem idealnego bohatera propagowanego przez kulturę tego typu³⁹. Poszukiwania źródeł negatywnych zjawisk związanych z kulturą masową, jakim sporo miejsca poświęcają hierarchowie Patriarchatu Moskiewskiego, stały się przedmiotem zainteresowania badaczy zajmujących się wpływem rosyjskiego prawosławia na kulturę Federacji Rosyjskiej. W swoich analizach podkreślają oni, że antyzachodnia postawa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej jest ważnym czynnikiem charakteryzującym jej stosunek do kultury masowej. Siergiej Filatow zwraca uwagę na fakt, że zaczerpnięte z Zachodu elementy kultury masowej, takie jak Walentynki czy też postać Świętego Mikołaja, spotykają się z ostrą krytyką ze strony przedstawicieli Patriarchatu Moskiewskiego⁴⁰, którzy podkreślają swoje przywiązanie do prawosławnej tradycji kulturowej, a wprowadzane nowe wzorce traktują jako zagrożenie dla tradycji rodzimej.

Zagadnienie kultury masowej stanowi także przedmiot zainteresowania niższego duchowieństwa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Interesujące pod tym względem są wypowiedzi ojca Aleksandra Szargunowa, który podkreślił, że jeszcze do niedawna kultura masowa starała się zbliżyć do kultury wysokiej po to, aby jej dorównać. Na obecnym etapie kultura masowa nie niesie ze sobą wyższych wartości, gdyż znajduje się w stanie moralnego upadku. Propagowanie postaw amoralnych prowadzi do utwierdzenia odbiorców kultury w przekonaniu, że postawy te są wzorem godnym naśladowania. W centrum zainteresowania kultury masowej znalazły się wszystkie te zjawiska, które kiedyś uważane były za negatywne. Całość kultury, określanej mianem masowej, skupia się na tym, jak konstatuje ojciec Szargunow, co niezgodne jest z prawdziwym powołaniem człowieka. Postawa taka jest w świadomości odbiorcy wytworów tej kultury interpretowana jako właściwa. Współczesna kultura masowa, jak podkreśla, to kultura nie tyle ateistyczna, ile demoniczna, skupiająca się wokół tego, co złe i czyniąca z diabła postać niemalże romantyczną⁴¹.

³⁷ Климент (Капалин), *Влияние литературы на духовно-нравственные парадигмы общества в XXI веке*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1138686.html> (dostęp: 10.04.2014).

³⁸ Климент (Капалин), *Мы ищем Гоголя и Достоевского наших дней*, http://ruskline.ru/monitoring_smi/2012/05/28/my_iwem_gogolya_i_dostoevskogo_nashih_dnej/ (dostęp: 10.04.2014).

³⁹ Климент (Капалин), *Проблематика наркомании с позиции православного мировоззрения*, <http://rusk.ru/st.php?idar=14701> (dostęp: 10.04.2014).

⁴⁰ С. Филатов, *Русская Православная Церковь в поисках культурно-эстетического национального идеала*, http://www.keston.org.uk/_russianreview/edition13/02ROC.html (dostęp: 10.04.2014).

⁴¹ А. Шаргунов, *Православная культура и современная массовая культура*, <http://www.odigitria.by/2015/02/03/pravoslavnaya-kultura-sovremennaya-massovaya-kultura-protiokrej-aleksandr-shargunov/> (dostęp: 10.04.2014).

Obok oficjalnego stanowiska Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej ciekawe ujęcie problematyki kultury masowej odnaleźć można wśród przedstawicieli prawosławnych środowisk konserwatywnych. Grupa ta określana przez Nikołaja Mitrochina mianem prawosławnych fundamentalistów⁴² skupia hierarchów, duchowieństwo oraz wiernych Cerkwi Prawosławnej opowiadających się przeciwko dialogowi ekumenicznemu oraz broniących czystości tradycji prawosławnej. Do grupy tej należy między innymi metropolita Juwenalij (Pojarow). Przedstawiciele prawosławnych środowisk konserwatywnych poddają kulturę masową bardzo ostrej krytyce. Z ich wypowiedzi wyłania się jednoznacznie negatywny obraz tego zjawiska. W niniejszej analizie przedstawione zostaną poglądy Romana Wierszyły, redaktora portalu antimodern.ru skupiającego przedstawicieli prawosławnych środowisk konserwatywnych. W jednym ze swoich artykułów zdefiniował on kulturę masową w sposób następujący:

Kultura masowa to kultura masowego kultu, kultura bulwarowa, kultura człowieka masowego będąca rodzajem propagandy, ideologicznego rozkazu, który jest formą jednostronnego komunikatu. We współczesnym społeczeństwie kultura masowa pełni funkcję totalnej, bezideowej indoktrynacji⁴³.

Do kultury masowej przedstawiciele tego nurtu prawosławia zaliczają między innymi: telewizję, radio, kino, prasę bulwarową, sport, restauracje typu fast food, modę, etykietę, literaturę, muzykę pop, gry komputerowe, widowiska masowe czy też demonstracje. Kultura masowa, jak podkreślają, ma swoją własną religię, którą jest wiara w samodzielne zbawienie oraz stojące w sprzeczności z Bożymi prawami dążenie człowieka do nieustannego poznawania siebie samego. Chrześcijaństwo zostaje zastąpione przez religię samozbawienia, która staje się jednym ze współczesnych mitów. Celem kultury masowej, jak konstatują prawosławni konserwatyści, nie jest odpowiedź na pytanie, gdzie leży prawda, czym jest piękno i jak wcielać je w życie. Za podstawę rozwoju tej kultury służy świecka mistyka, która propaguje magiczne oczarowanie nierozumnym i niemoralnym światem, upojenie się życiem w jego doczesnym trwaniu i niemożliwej do wyjaśnienia przypadkowości. Owa mistyka nakierowana jest na to, aby walczyć z chrześcijańską moralnością, stawiając w jej miejsce nową moralność. Wszystkie te założenia mają charakter polityczny związany z faktem, że polityka jest oficjalnym kultem państwa. Kultura masowa charakteryzuje się między innymi rozpowszechnianiem mitów, do których należy także przekonanie o absolutnej wolności człowieka, w rzeczywistości czyniącej go zależnym od masowej polityki i produktów propagandy⁴⁴. Kultura tego typu tworzy człowieka zdolnego do

⁴² Н. Митрохин, *Русская Православная Церковь: современное состояние и актуальные проблемы*, Москва 2006, s. 87–190.

⁴³ Р. Вершилло, *Массовая культура*, <https://antimodern.wordpress.com/2012/08/12/massculture/> (dostęp: 10.04.2014).

⁴⁴ *Ibidem*.

życia bez prawdy, dzięki czemu można sterować nim za pomocą kłamstwa⁴⁵. Człowiek masowy, jak zauważył R. Wierszyło, to człowiek oderwany od Prawdy Bożej, która czyni go głupcem, oddala go od Boga, pozwala mu jednak na zbliżenie z innymi odbiorcami kultury masowej. Działania takie, jak konstatują antymoderniści, są niczym innym jak projektem stworzenia nowego człowieka poprzez rewolucję antropologiczną, gdzie atrybuty religijne przypisywane są nowym idolom, jakimi są znani politycy. Miejsce świętych zajmują postacie świeckie szeroko znane masowemu odbiorcy, takie jak: Martin Luther King czy Mahatma Ghandi⁴⁶. Kultura masowa, zdaniem środowisk prawosławnych konserwatystów, jest nierozzerwalnie związana z polityką, która czyni człowieka podporządkowanym konstruktom ideologicznym. Wykorzystywana jest, aby wciągnąć człowieka w politykę. Najbardziej widoczne, jak zaznaczył R. Wierszyło, jest to wśród zwolenników liberalizmu, szczególnie wagę przykładających do hasła absolutnej wolności człowieka, człowieka, który nie wie, co to Prawda⁴⁷. Teatralizacja polityki odbierana jest jako swoisty spektakl dla mas. Jak podkreślił Wierszyło:

Polityka staje się pedagogicznym spektaklem, gdzie ludzie uczą się, czym jest życie społeczne. Do tego celu służą polityczne mitingi, demonstracje, parady, ceremonie i rytuały. Te środki kultury masowej nadają dramatyczną formę mitom i ideologiom, wciągają w to naród, jako widza i aktora w jednej osobie⁴⁸.

Ludzie uczestniczą w polityce, stając się pionkami sterowanymi za pomocą kłamstwa, które podawane jest za prawdę. Nie wierzą w nią jednak sami sterujący. Kultura masowa daje swoim odbiorcom nie tylko informacje, lecz także konkretne jej interpretacje, nie pozostawiając miejsca na samodzielne myślenie i zamieniając człowieka w maszynę. Człowiek kultury masowej to istota, która przywiązana jest do banalności życia codziennego, do sensacji⁴⁹. Antropologia kultury masowej podkreślana przez prawosławnych fundamentalistów zakłada dezintegrację człowieka poprzez odgrodzenie go od Prawdy na rzecz całkowitego pograżenia w doczesnej rzeczywistości. Świat taki jest bezpośrednim produktem ludzkich żądz i nie ma w nim odwołań do rzeczywistości wiecznej, z jej harmonią i uporządkowaniem. Jednym z głównych założeń tego typu kultury jest próba uwolnienia człowieka od trosk, problemów moralnych i intelektualnych. Zadaniem, jakie stawia przed nim ten nowy świat, jest zaspokajanie najniższych instynktów oraz nieustanna rozrywka, które mają zapewnić ludzi o ich doskonałości, prowadzącej do postawienia człowieka upadłego w centrum wszechświata. Tak wychowywane społeczeństwo, konstatują antyekumeniści, nie jest w stanie uwolnić myśli i języka od fałszu kultury masowej, a swoje samozadowolenie

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

jednostka realizuje poprzez uczestnictwo w przedsięwzięciach kolektywu za pomocą nie rzeczywistego w nich uczestnictwa, ale dzięki włączeniu się w nie poprzez przekaz medialny⁵⁰. W nowym społeczeństwie kultury masowej mamy do czynienia ze swoistą religią kolektywu, który oddaje cześć samemu sobie. Przekonanie o dominującym znaczeniu rozrywki dla człowieka kultury masowej jest wyraźnym odzwierciedleniem słów św. Jana z Kronsztadu, który w 1901 r. stwierdził:

Obecnie mamy do czynienia z zadziwiającą chorobą. Tą chorobą jest żądza rozrywki. Nigdy nie było takiej potrzeby rozrywki, jaką widzimy dzisiaj. Jest to bezpośredni wskaźnik tego, że ludzie nie mają czym żyć, że odzwyczaili się oni od prostego, poważnego życia, pracy na rzecz potrzebujących oraz duchowego rozwoju. Ludzie zaczęli się nudzić! Zamieniają głębię i treść życia duchowego na rozrywkę! To szaleństwo! Są jak dzieci pozbawione rozumu. Podczas gdy rozrywka jest niczym więcej jak społeczną pokusą, społeczną żądzą⁵¹.

Prawosławni konserwatyści stawiają także pytanie o relacje między kulturą masową a sztuką. Związek ten opiera się na przeświadczeniu o tym, że zintegrować można wszystkie rodzaje sztuki w jeden wielki konglomerat. Owa nowa totalna forma znajduje swojego odbiorcę we wszystkich warstwach społecznych biorących aktywny udział w ciągłym odtwarzaniu wytworów kultury masowej. W kulturze masowej brak jest dystansu między człowiekiem a tym, co nazywane jest twórczością artystyczną⁵². Takie podejście nie daje człowiekowi miejsca na wewnętrzne przeżycie tego, co zobaczył czy też usłyszał. Nie pozwala wpłynąć wyzwolonym poprzez ten dystans uczuciom na świat wewnętrzny, pojmowanie otaczającej rzeczywistości. W ten sposób ludzie tracą zdolność do odróżniania, co jest dobre, a co złe. Indywidualizm w kulturze masowej wykorzystywany jest do uniezależnienia się człowieka od Boga, a kolektywizm do utrzymywania go w kłamstwie. Kultura masowa ofiarowuje człowiekowi jego marzenia i dlatego jest dla swoich odbiorców taka pociągająca. Wypełnienie powierzonych kulturze zadań jest tym łatwiejsze, że kulturę tę charakteryzuje szybkość rozprzestrzeniania i prostota pojmowania, które możliwe są dzięki wykorzystaniu przekazu medialnego. Jednak, jak podkreślił R. Wierszyło, kultura masowa nie jest jedynie środkiem do przekazywania tych czy innych idei. Kultura masowa sama narzuca nam pewne wyobrażenia i przekonania, do których należy między innymi pogląd, że media są jedynie sposobem przekazywania obiektywnej informacji, podczas gdy w rzeczywistości jest to środek organizacji społeczeństwa, który zmienia nie tylko stopień świadomości człowieka dotyczącej określonych kwestii, lecz także jego samego. Prawosławni konserwatyści podkreślają fakt, że kultura masowa wy-

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ И. Кронштадтский, *Две беседы с пастырями* [w:] В. Федченков, *Отец Иоанн Кронштадтский*, Санкт-Петербург 2008, s. 248–249.

⁵² Р. Вершилло, *Массовая культура*.

tworzyła masową religię, która zakłada, iż człowiek może wierzyć bez wiary i rozumieć bez podjęcia trudu zrozumienia, które jest podstawą chrześcijaństwa. Chrześcijaństwo ofiarowuje człowiekowi wyzwolenie spod władzy grzechu oraz Zbawienie poprzez podporządkowanie woli Bożej, czyniąc go kimś wyjątkowym. Przeciwnieństwem takiej postawy jest kultura masowa, która mówi człowiekowi, że jego zadaniem jest bycie takim jak inni z zachowaniem pozornej wolności dokonywanego przez niego wyboru⁵³.

Zagadnienie kultury masowej stanowi ważny problem rozważań także dla prawosławnych środowisk twórczych. W niniejszej analizie wykorzystane zostaną rozważania prawosławnej pisarki Olesii Nikołajewej, autorki kilku tomików poezji oraz powieści cieszących się dużą popularnością i uznaniem nie tylko w środowiskach prawosławnych. Problematyka kultury masowej znajduje szczególne miejsce w eseistyce pisarki. Olesia Nikołajewa w zbiorach esejów *Współczesna kultura i prawosławie*⁵⁴ oraz *Prawosławie i wolność*⁵⁵ rozpatruje temat sytuacji współczesnej kultury, ze szczególnym uwzględnieniem kultury rosyjskiej. Autorka zwraca uwagę na fakt, że po upadku ZSRR nastąpiła niezwykła ekspansja kultury masowej, której status znacznie wzrósł, czyniąc z niej ważny element życia kulturalnego Federacji Rosyjskiej. Nikołajewa podkreśla fakt, że kultura masowa dysponuje swoim własnym środkiem dystrybucji, którym są media. Poprzez środki masowego przekazu narzuca ona rosyjskiemu społeczeństwu między innymi specyficzny język, który wykorzystuje się do tworzenia określonego obrazu rzeczywistości. Kultura masowa wraz ze wszystkimi jej wytworami staje się dla przedstawicieli rosyjskiego społeczeństwa zjawiskiem absolutnie naturalnym, chociaż w rzeczywistości nie przekazuje tradycyjnych dla kultury rosyjskiej wzorców, tworząc nowy typ kultury⁵⁶. Wykorzystanie nowego języka pozwala zmienić propagowane przez kulturę masową hasła w rodzaj broni ideologicznej. Wyróżnione przez propagatorów kultury masowej zjawiska uzyskują nowy sens, zostaje im nadana nieistniejąca w nich pierwotnie głębia rozważań⁵⁷. Kultura masowa, jak konstatuje pisarka, gra z odbiorcą w nierówną grę, której stawką jest jego przywiązanie do tradycji kulturowej, z jakiej się wywodzi. Człowiek ulegający wpływowi tego typu kultury zostaje wprowadzony w irracjonalny świat fantazji, która, jak podkreśla Nikołajewa, nie ma nic wspólnego z rzeczywistością⁵⁸. Kultura masowa stworzona została, zdaniem eseistki, po to, aby pogrążyć człowieka w iluzji

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ O. Николаева, *Современная культура и православие*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_01-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

⁵⁵ O. Николаева, *Православие и свобода*, <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/13n/nikolaeva/freedom/2.html> (dostęp: 10.04.2014).

⁵⁶ O. Николаева, *Андеграунд как новый истиблшмент* [w:] *Православие и творчество*, http://bookz.ru/authors/olesa-nikolaeva/pravosla_855.html (dostęp: 10.04.2014).

⁵⁷ O. Николаева, *«Перемещенный предмет» постмодернизма*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_12-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

⁵⁸ O. Николаева, *Реальность в новой культуре*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_18-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

spokoju, dobrobytu, rozkwitu, bronić go przed samodzielną interpretacją jego własnego życia. Dając mu jako narzędzie gotowe standardy, które ułatwią poruszanie się w świecie i pozwolą bezboleśnie przejść przez życie, kultura masowa uczyniła go całkowicie od niej uzależnionym⁵⁹. Ten typ kultury, jak zaznacza Nikołajewa, stanowi jeden z fragmentów tworzących nową rzeczywistość określaną mianem nowego, wirtualnego imperium komputerowego, w którym nie ma miejsca dla wiary⁶⁰. Odcięcie się kultury od religii objawia się w jej wypaczeniu, upadku, a w konsekwencji w śmierci kultury⁶¹. Przyjęcie takiej perspektywy zakłada sprzeciw i próbę wyrugowania ze świadomości społecznej przywiązania do tradycji narodowych. Tradycje te, ściśle związane z religią prawosławną, widoczne były, zdaniem autorki, nawet w czasach radzieckich⁶². Interpretacja zaproponowana przez propagatorów kultury masowej skutkuje nową jakością samego człowieka, który czerpie z tradycji radzieckiej, dostosowując ją do warunków współczesnych. Nikołajewa analizuje powstanie kolejnego wzorca antropologicznego, który w swoim esej pt. *Underground jako nowy establishment* (Андерграун как „новый истеблишмент”) określiła w sposób następujący:

Naśladując tę bezbożną świadomość, nowa kultura, w ślad za marksistami, postawiła w centrum świata człowieka, biorąc go jednakże z całą jego fragmentarycznością i przypadkowością i samowolnie obdarzyła go wszystkimi możliwymi prawami i absolutną wolnością⁶³.

Człowiek uniezależnia się nie tylko od Boga i innych ludzi, lecz także w pewien sposób od samego siebie, gdyż traci wewnętrzną harmonię, staje się sumą luźnych, niepowiązanych i nieprzystających do siebie elementów. Współczesny człowiek, jak podkreśla pisarka, pozbawiony jest duchowej podpory oraz podłoża kulturowego, co powoduje jego bezsilność w stosunku do trawiących go wątpliwości oraz niemożność rozwiązywania dylematów, przed jakimi staje⁶⁴. Nikołajewa oskarża kulturę masową o świadomą infantyлизację odbiorców, o przydawanie najniższym instynktom statusu prawdziwych wartości, których realizacja wynika z postulatu o wolności człowieka do działania⁶⁵. Wychowanemu w takim przekonaniu człowiekowi wydaje się, że jego prawo do wolności pozwala mu zająć miejsce Boga. W rzeczywistości jednak współczesne konsumpcyjne społeczeństwo dokonuje za człowieka wyboru, ogranicza jego

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ О. Николаева, *Виртуальная реальность*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_19-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

⁶¹ О. Николаева, *Дар творчества*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_48-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ О. Николаева, *Дар свободы*, <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/13n/nikolaeva/freedom/2.html> (dostęp: 10.04.2014).

⁶⁵ *Ibidem*.

potencjał twórczy, nie pozwala mu samodzielnie się rozwijać, przez co spycha go z pozycji twórcy kultury do poziomu biernego jej odbiorcy⁶⁶. Zdaniem pisarki, współczesna kultura przypomina bardziej antykulturę niż kulturę. Źródła takiego stanu rzeczy tkwią, zdaniem Nikołajewej, w odejściu dużej liczby osób od Cerkwi, będącej strażniczką chrześcijańskiej kultury. Człowiek odwraca się od tradycji religijnej swoich przodków i wyznawanego przez nich systemu wartości w stronę nowo powstałego modelu pseudoidei, które oddalają go od Prawdy. Zanika konieczność, ale i możliwość podjęcia decyzji, którą można by określić mianem słusznej i zgodnej z Prawdą⁶⁷. Należy zaznaczyć, że dla Nikołajewej Prawda ma wymiar religijny. Jedyną Prawdą, do której powinien dążyć człowiek, jest Bóg. Podobne rozważania skłaniają eseistkę do konstatacji, że nawet realność człowieka staje się problematyczna. Rozprzestrzenienie postaw propagowanych przez kulturę masową wśród przedstawicieli różnych narodów i grup społecznych powoduje ujednolicenie kultury przy jednoczesnym propagowaniu rzekomego pluralizmu postaw i idei. Prawdziwe znaczenie, jak podkreśla pisarka, powinny mieć dla ludzkości tylko te wartości, jakie odnaleźć może ona w Cerkwi⁶⁸. Świat współczesny natomiast, jak zauważa pisarka, staje się jedną przestrzenią kulturową. W jej obrębie głównym zadaniem kultury jest nadanie nowych sensów i wartości określonym przedmiotom. Wartości te jednakże zależą wyłącznie od interpretacji odbiorcy dokonywanej w duchu przekazywanych mu stereotypów myślenia⁶⁹. We współczesnej kulturze masowej zmienić i przereklamować można absolutnie wszystko. Klasyka nabiera znaczenia wyłącznie w kontekście nowego spojrzenia. Kreowanie świata wyzwolonego od „zabobonów” religijnych i zabarwień kulturowych powoduje utratę orientacji. Człowiekowi nagle przychodzi zmierzyć się z rzeczywistością zupełnie dla niego obcą, z kulturą, której nie pojmuje. Ludzie zderzają się z nowym mitem, nowym bohaterem, którego kreują środki przekazu. Życie traci cel i staje się wyłącznie grą, w której aktorzy niepostrzeżenie tracą swoje oblicze na rzecz maski. Mitologizacja świata polegająca na tym, by człowiek mógł w nim odgrywać określoną rolę i oderwać się od rzeczywistości, jest, jak konstatuje Nikołajewa, jedną z cech współczesnej kultury. Tworzenie takiej fantastycznej rzeczywistości, takiego antyświata, jest, w jej przekonaniu, charakterystyczne dla kultury masowej⁷⁰.

Konkludując, należy podkreślić kilka najistotniejszych cech wyróżniających stosunek prawosławia do kultury masowej; są to:

- określanie kultury masowej jako kultury ściśle związanej ze środkami masowego przekazu;

⁶⁶ О. Николаева, *Новое мифотворчество*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_09-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

⁶⁷ О. Николаева, *Виртуальная реальность*.

⁶⁸ О. Николаева, *Злаки и плевелы*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_40-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

⁶⁹ О. Николаева, *Перемещенный предмет...*

⁷⁰ О. Николаева, *Реальность в новой культуре*.

- zdecydowanie krytyczna ocena wpływu kultury masowej na rozwój moralny oraz duchowy człowieka;
- negatywna ocena kultury masowej jako tej, która odchodzi od wartości chrześcijańskich;
- upatrywanie źródeł kultury masowej na Zachodzie;
- sprzeczność postaw życiowych propagowanych przez ten typ kultury z tradycjami kultury rosyjskiej;
- interpretowanie kultury masowej jako źródła prawdziwego zniewolenia człowieka, wynikającego z jego zależności od interpretacji rzeczywistości narzucanej przez środki masowego przekazu;
- ograniczanie potencjału twórczego człowieka przez kulturę masową (co podkreślają przedstawiciele rosyjskiego prawosławia);
- propagowanie upadku moralnego, jakie stało się jednym z podstawowych haseł propagatorów kultury masowej, prowadzące do rozluźnienia więzi rodzinnych i społecznych poprzez negatywny wpływ zarówno na młodzież, jak i osoby dorosłe;
- tworzenie przez kulturę masową nowego wzorca antropologicznego, który czyni z człowieka robota zdolnego jedynie do wykonywania poleceń;
- przekonanie, że ludzkość, uzależniona od kultury masowej, promującej najniższe ludzkie popędy, skazana jest na zagładę.

Podsumowując powyższe rozważania, należy raz jeszcze podkreślić, że problematyka kultury masowej zajmuje ważne miejsce w myśli współczesnego rosyjskiego prawosławia.

O ile w wypowiedziach hierarchów Patriarchatu Moskiewskiego można odnaleźć nadzieję na rozwój kultury masowej w kierunku szerzenia przez nią chrześcijańskich tradycji, o tyle w przypadku środowisk konserwatywnych ocena tego zjawiska jest jednoznacznie negatywna. Zdecydowana krytyka tego zagadnienia ze strony środowisk prawosławnych spowodowała, jak zauważył Ernest Ozmitiel, że w świadomości społeczeństwa rosyjskiego wytworzyło się przekonanie o tym, iż kultura masowa i kultura prawosławna to dwa antagonistyczne typy kultury⁷¹. W praktyce obie kultury wzajemnie się przenikają. Problem ten jednak wymaga odrębnej analizy.

Literatura

Burszta W., *Kultura popularna jako wspólnota uczuciowa*, „Kultura Popularna” 2002, nr 0, s. 11–18.

Kłoskowska A., *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa 2005.

⁷¹ E. Озимитель, *Православие и современная культура*, „Вестник КРСУ” 2009, № 3, s. 9.

Macdonald D., *A Theory of Mass culture*, „Diogenes” 1953, No 1 (3), s. 1–17.
McQuail D., *Mass Communication Theory. An Introduction*, London 1994.

Алексий II, *Доклад на Архиерейском Соборе 2000 года*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/421863.html> (dostęp: 10.04.2014).

Алексий II, *Из выступления на Епархиальном собрании Москвы 21 декабря 1995 года*, <http://www.magister.msk.ru/library/Alexy/alexys202.htm> (dostęp: 10.04.2014).

Иларион (Алфеев), *Корни культуры уходят в религиозный опыт человечества*, <http://www.1612god.ru/mpublic/800.htm> (dostęp: 10.04.2014).

Иларион (Алфеев), *Семья, христианство, общество: православный взгляд*, <http://hilarion.ru/2013/11/18/5482> (dostęp: 10.04.2014).

Вершилло Р., *Массовая культура*, <https://antimodern.wordpress.com/2012/08/12/massculture/> (dostęp: 10.04.2014).

Вигилянский В., *Никто сегодня не может обвинить Русскую Православную Церковь в изоляционизме и закрытости*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/417958.html> (dostęp: 10.04.2014).

Климэнт (Капалин), *Влияние литературы на духовно-нравственные парадигмы общества в XXI веке*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1138686.html> (dostęp: 10.04.2014).

Климэнт (Капалин), *Влияние литературы на духовно-нравственные парадигмы общества в XXI веке*, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1138686.html> (dostęp: 10.04.2014).

Кирилл I, *Быть верным Богу. Книга бесед со Святейшим патриархом Кириллом*, Минск 2009.

Кирилл I, *Слово пастыря. Бог и человек. История спасения*, Москва 2009.

Кронштадтский И., *Две беседы с пастырями* [w:] В. Федченков, *Отец Иоанн Кронштадтский*, Санкт-Петербург 2008, s. 248–249.

Митрохин Н., *Русская Православная Церковь: современное состояние и актуальные проблемы*, Москва 2006.

Николаева О., *Дар свободы*, <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/13n/nikolaeva/freedom/2.html> (dostęp: 10.04.2014).

Николаева О., *Православие и свобода*, <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/13n/nikolaeva/freedom/2.html> (dostęp: 10.04.2014).

Николаева О., *Православие и творчество*, http://bookz.ru/authors/olesa-nikolaeva/pravosla_855.html (dostęp: 10.04.2014).

Николаева О., *Современная культура и православие*, http://azbyka.ru/tserkov/kultura/nikolaeva_kultura_i_pravoslavie_01-all.shtml (dostęp: 10.04.2014).

Радугин А., *Культурология*, Москва 2001.

Разлогов К., *Глобальная и/или массовая*, „Киноведческие записки” 2000, № 45, s. 6–26.

- Филатов С., *Русская Православная Церковь в поисках культурно-эстетического национального идеала*, http://www.keston.org.uk/_russianreview/edition13/02ROC.html (dostęp: 10.04.2014).
- Шапошников А., *Богословие культуры Патриарха Московского и всея Руси Кирилла (Гундяева)*, „Вече. Журнал русской философии и культуры” 2009, № 20, s. 52–58.
- Шаргунов А., *Православная культура и современная массовая культура*, <http://www.odigitria.by/2015/02/03/pravoslavnaya-kultura-sovremennaya-massovaya-kultura-protoierej-aleksandr-shargunov/> (dostęp: 10.04.2014).